

ГРОМАДЯНСЬКА СНАГА І ПОЛІТИЧНА ПРОЗІРЛИВІСТЬ

Постать Івана Багряного (1906 — 1963 рр.) — одна з найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини ХХ ст. Переслідуваний і караний на батьківщині, в УРСР, він не для всіх виявився бажаним і зручним і в еміграції, в діаспорі — його політична позиція ставала предметом не лише заперечень, а й злостивих перекручень та наклепів, а серед політичних супротивників знаходилися й такі, що погрожували йому розправою і вдавалися до засобів кримінальних. Замовчуваний в Україні всі повоєнні роки, він тільки останнім часом став відомий читачам на батьківщині. Тепер опубліковано тут кілька його романів, за його творами ставляться фільми, з'являються дослідження про нього. Актом справедливості і визнання (хоч і запізнитого) стало присудження йому посмертно в березні 1992 року найвищої відзнаки нашої держави — Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Отже Іван Багряний на сьогодні вже не є постаттю невідомою для читача в Україні. Однак з огляду на те, що до кожного нового видання його творів прилучається і новий контингент читачів, нагадаємо деякі найзагальніші відомості про його життя і творчість.

Народився Іван Багряний (справжнє прізвище — Іван Лозов'ягин — з роду Лозов'яг; псевдонім обрано, як припускають, під впливом захоплення творами Миколи Хвильового, в текстах якого улюблений епітет «багряний» виражав революційно-романтичне поривання) 2 жовтня 1906 року в м. Охтирці. Деякий час навчався в Київському художньому інституті. Писати почав ще в школі, рано розпочав і систематичну літературну діяльність. Належав до літературного об'єднання «Марс» (Майстерня революційного слова), яке обстоювало засади професійної кваліфікованості і намагалося чинити опір вульгарній партійній політизації літератури. Членами «Марсу» були Є. Плужник, Т. Осьмачка, Б. Антоненко-Давидович, Б. Тенета, Д. Фальківський, М. Івченко, Г. Косинка, В. Підмогильний, Я. Савченко, Я. Качура — письменники дуже несхожі між собою, але майже всі яскраво талановиті; і майже всі вони були репресовані ще на початку 30-х років.

Іванові Багряному було лише 25, коли його заарештували (1932 р.; про обставини арешту, перипетії життя тих літ і ранню творчість докладно розповіли Дмитро Нитченко-Чуб у книжках «Люди Великого Серця» і «Від Зінькова до Мельбуерна» та Григорій Костюк у «Зустрічах і прощаннях»). Але молодий поет устиг уже засвідчити свій небуденний хист збіркою віршів «До меж заказаних» (1929); поемою «Монголія» (1927), в якій образ далекої азійської країни постав не у звично-екзотичному, а швидше в історіософському плані, а контраст величного минулого і жалюгідного сьогодення містив для українського читача прозорі алюзії; поемою «Аве Марія» (1929) з її гімном бунтарству і запереченням духовного рабства — теж досить небезпечний на ті часи пафос; історичним романом у віршах «Скелька» (1930), який постав на основі місцевих народних переказів і «антирелігійна» спрямованість якого була формою викриття експансії російської православної церкви, її колонізаторської і русифікаторської ролі в Україні.

Певно, саме неординарний характер творчості привернув увагу чекістів до молодого поета, як і його незалежна вдача та приналежність до запідозреного в нелояльності «Марсу». А втім, під підозрою була вся українська інтелігенція. У всякому разі, інкриміновано Багряному його ймовірні погляди, як видно з його «Свідчень про свою контрреволюційну діяльність» (назву таким документам давали самі чекісти), що їх вперше опублікував у «Літературній Україні» (від 6 лютого 1992 року) дослідник творчості Івана Багряного Олександр Шугай. У цих зізнаннях Іван Багряний так викладає свої «ще не зовсім сталі» переконання:

«1) Я мушу працювати для української культури насамперед і твори мусять бути національними не тільки формою, а й змістом. Я — український письменник.

2) Національну політику розв'язано не досить вдало, вірніше, в цій справі багато перекручень, як-то: кепсько поставлено справу з українізацією, а коли про це говорити, закинуть в націоналізмі. Потім: російській культурі надається перевага-й створено для неї кращі умови, за рахунок нашої російська культура домінує. Ми в неї в давній залежності.

3) В своєму культурному розвитку нам треба орієнтуватися на Європу, а не на Москву» ...

І ще: «Протягом 29-30, 31 та 32 рр. погляди мої змінилися лише в той бік, що стали сталішими та поширилися на іншу ділянку нашої дійсності. Так, я вважав, що ми скривджені й економічно, що, мовляв, багато віддано, а мало за те маємо»...

Неважко побачити, що, незалежно від того, чи це добровільні свідчення, чи вимушені, чи й самим слідчим писані, — вони відбивають настрої мислячої частини української інтелігенції, коло тем і уявлень, популярних в Україні 20-х — початку 30-х років, — і саме тих, яких боявся режим і яких дошукувалися репресивні органи.

Арешт і засудження не паралізували вольової вдачі Івана Багряного. Судячи з усього, він не був зляканою безмовною жертвою, а, наскільки це виявлялося можливим за різних ситуацій, вів ідеологічний і психологічний двобій із своїми переслідувачами — слугами системи (відлуння якого — і в пізнішому романі «Сад Гетсиманський», де вгадується й особисто пережите), тікав із заслання, дістав новий строк. Взагалі, все його життя сповнене дії, ризику і драматичних пригод, що відбилися і в його творчості. Тут треба згадати і про фатальну недугу — туберкульоз легенів, — яку він дістав чи то в тюрмі, чи то на засланні і яка переслідувала його до останніх днів, укоротивши віку.

Вийшовши на волю в перші дні війни, опиняється під німецькою окупацією, намагається віддатися національно-культурній роботі, але, не бачачи умов для цього і пересвідчившись у геноцидному для українського народу характері фашистського «визволення», знаходить шлях до українського підпілля, в якому працює в його референтурі пропаганди, пишучи пісні, статті, малює карикатури та плакати, бере участь у створенні Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та у виробленні програмових документів, зорієнтованих на об'єднання всіх незалежницьких сил та подолання впливу тоталітарних і авторитарних ідеологій, на поворот до демократичної політичної концепції.

В еміграції, живучи переважно в Німеччині, Іван Багряний виявив велику творчу енергію в широкому інтелектуальному і громадянському діапазоні — як поет, романіст, публіцист, політичний мислитель і діяч, організатор політичного життя. З-під його пера виходили поезії, частина яких об'єднана в збірці «Золотий бумеранг» (1946; ця збірка дала підставу Ю. Шереху-Шевельову поставити ім'я автора поряд з Уласом Самчуком, як двох найвидатніших письменників української еміграції); романи «Тигролови» (1944, друга редакція — 1946-1947) «Сад Гетсиманський» (1950) «Огненне коло» (1953), «Антон Біда — герой труда» (1956), «Буйний вітер» (1957), «Людина, що біжить над прірвою» (1965), п'єси «Морітурі», «Генерал», «Розгром» та інші твори.

Однією з головних тем творчості Івана Багряного було викриття системи більшовицького терору, показ жорстоких і підступних методів роботи каральних органів — тут він використав багатий матеріал особистих вражень. Його роман «Сад Гетсиманський» був чи не першим твором емігранта з СРСР, який розповів правду про жажливий катівський механізм більшовицької влади. Юрій Шерех-Шевельов назвав його «справжньою енциклопедією радянської політичної в'язниці» і спростував тезу про Солженіцина як першовідкривача цієї теми: роман Багряного з'явився набагато раніше за твори останнього. Критик говорить про

«разючу подібність» «Саду Гетсиманського» і «Архіпелагу ГУЛАГ» (попри більшу масштабність останнього), а водночас зауважує, що «брак сприятливої кон'юнктури 1950 року супроти 1970 і класичне українське невміння виходити поза своє гетто спричинилися до того, що роман Багряного не здобув і одної тисячної частки тієї популярності, якої осягла документальна епопея Солженіцина».

І все-таки саме романи Багряного — «Тигролови» і «Сад Гетсиманський» — стали тими, що були перекладені англійською та деякими іншими мовами і здобулися на певний резонанс на Заході.

Багатьма європейськими мовами був перекладений і його памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», що мав великий розголос серед української еміграції та у світі. Це — один із шедеврів багатогранної і темпераментної публіцистики Багряного, яка збагатила скарбницю української політичної думки та історію визвольних змагань, — до неї і звернемося далі.

Памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» був відповіддю на облудні заклики радянської пропаганди і на безсоромні дії західних урядів, які сприяли насильницькій репатріації біженців до СРСР — прямо в концтабори. Це була відповідь патріота України, який хотів використати становище емігранта — перебування у вільному світі — для боротьби за її свободу. Це був і гіркий докір західній громадськості, яка в більшій своїй частині сліпо не помічала трагедії мільйонів жертв більшовизму або й, загіпнотизована сталінською пропагандою, вороже ставилася до втікачів з СРСР, як до нібито фашистських «колабораціоністів».

У цьому памфлеті Багряний, зокрема, писав:

«Для європейців і для громадян всіх частин світу (крім СРСР) дивно й незрозуміло, як-то може людина утікати від своєї Вітчизни і не хотіти вертатись до неї. То, мабуть, великі злочинці, що бояться кари за свої великі гріхи перед своєю Вітчизною?

Мабуть тому до нас ставляться з такою ворожістю.

Дійсно, тут є чому дивуватися для тих, для кого слово «Вітчизна» наповнене святим змістом. Що може бути милішого за Вітчизну, за ту землю, де родився і ходив по ній дитячими ногами, де лежать кості предків, де могила матері.

Для нас слово «Вітчизна» також наповнене святим змістом і, може, більшим, як для будь-кого іншого. Але не сталінська «родіна». Мені моя Вітчизна сниться щоночі. Вітчизна моя, Україна, одна з «рівноправних» республік у федерації, званій СРСР. Я не тільки не є злочинцем супроти своєї Вітчизни, а, навпаки, я витерпів за неї третину свого життя по радянських тюрмах і концтаборах ще до війни.

Вона мені сниться щоночі, і все ж я не хочу нині вертатись до неї.

Чому?

Бо там більшовизм.

Цивілізований світ не знає, що це значить, і може навіть не повірити нам. Та, слухаючи нас, мусить поставитися до того уважно».

І далі, розповівши «страшну правду про тамтешній світ», Іван Багряний закінчує свій пристрасний памфлет — заклик до людської совісті й розуму — такою відчайдушною пропозицією:

«Людині, що виросла в нормальних людських умовах, тяжко повірити у все, що діялось там, на одній шостій частині світу, за китайським муром.

Нам світ може не повірити. Добре!

То нехай нам влаштують суд. Нехай нас судять, але в Європі, перед лицем цілого світу. Нехай нас обвинувачують, у чому хочуть, але нехай нас судять представники цивілізованого світу. Всі оті сотні тисяч нас, утікачів від більшовизму, сядуть на лаву підсудних.

Нехай нам влаштують суд!

Але на такий суд Сталін не піде!

Ми того суду не боїмося, але він його боїться — «сонцюподібний», «батько народів», «наймудріший з мудрих», «найдемократичніший з демократичних» боїться такого суду, бо то був би суд над ним і над цілим більшовизмом»...

Полум'яний памфлет Івана Багряного, його пристрасна розповідь про страждання українських робітників, селян, інтелігенції (як і інших народів) у більшовицькому «раю» та про свої власні поневіряння — стає в 40-і роки одним із тих документів, які допомогли змінити ставлення західної громадськості до проблеми «переміщених осіб», — а водночас це був і початок деміфологізації сталінського режиму.

В еміграції у ФРН Іван Багряний розгорнув активну політичну та організаторську діяльність, спрямовану на консолідацію українських патріотичних сил, на вироблення реалістичної і демократичної політико-ідеологічної платформи, — і це знайшло відбиття в його рясній публіцистичній, журналістській продукції.

Разом з Г. Костюком, С. Підгайним та іншими Багряний створив Українську революційно-демократичну партію (УРДП), яку очолював від 1948 р. до своєї смерті в 1963 р., та був ініціатором створення Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ).

УРДП ставила своєю метою боротьбу за незалежну демократичну Україну, орієнтуючись на всі трудові та національно-свідомі елементи в самій УРСР, — і це була принципово акцентована орієнтація, що вимагала змін в ідеології українського визвольного руху. Одна з найчисельніших, з чималим інтелектуальним потенціалом, УРДП багато зробила для еволюції політичної думки української еміграції в бік європейськи зрозумілого демократизму, хоч і залишала місце для стереотипів революційності та класовості, що пояснювалося саме апеляцією до реалій УРСР. Реалістичність і динамізм політичного мислення Івана Багряного, його ентузіастична постава забезпечили йому послідовників у всіх країнах розселення Української політичної еміграції. Газета «Українські вісті», яку він заснував, яку провадив і яка, його словами, була «трибуною ново, з-підрадянської робітничо-селянської еміграції, бідної матеріально, але сильної духом», і досі залишається однією з найкомпетентніших українських газет у діаспорі.

Іван Багряний поєднував ідею національного визволення України з ідеями соціальної демократії та соціальної справедливості. Основною силою визвольного руху в Україні він вважав робітників, селян, трудову інтелігенцію. У цьому він був близький до Микити Шаповала — діяча і теоретика українських соціалістів-революціонерів у першій третині ХХ століття.

Послідовно поборюючи те, що він інтерпретував як кастовий характер деяких відламів українського націоналізму та відповідні елітарні теорії (тепер, до речі, подекуди відроджувані), Іван Багряний натомість стверджував, що «носієм української національної ідеї

є нині не каста, не клас чи якась спеціальна група, а український народ». Проте на відміну від своїх опонентів, які також залюбки оперували поняттям «український народ», він застановлюється над соціальним змістом цього поняття: «Робітничо-селянська сьгоднішня Україна має відмінну (від інших, позарадянських країн) соціальну структуру, відмінні передумови, що зумовлює наповнення національної ідеї відповідним змістом, отією «своєю правдою». Та «своя правда» виходить від першоджерел — від інтересів цілого того народу і ставить ту народну правду, «смердівську» правду, що дуже мало має спільного з кастовою правдою ідеологів «Націоналізму».

Завданням своєї партії Іван Багряний і вважав — стояти на ґрунті цієї ширшої народної правди: «Це завдання ми завжди маємо на оці і в ім'я його здійснення можемо витерпіти які завгодно нападки й провокаційну шамотню супроти нас всіх тих, хто жахається слова «марксизм», «матеріалізм»..., хто від одного слова «пролетаріат» приходить в сказ і трактує це як більшовизм, і готує розправу кулею і шибеницею» («Наші позиції», 1948, ч. I, с. 27-28).

У життєвому ґрунті українського національного руху (а не в елітаристських теоріях) та в його масовому характері І. Багряний вбачав запоруку перемоги і причину страху червоних імперіалістів перед Україною: «Тим застрашливим для радянських імперіалістів фактом є факт, що носієм ідеї самостійної, вільної, суверенної України сьгодні є вже не пара десятків «інтелігентів», аматорів старовини й фольклору, нікому не шкідливих, а є тим носієм ідеї самостійної, незалежної України українське робітництво й селянство, український трудовий народ» («Українські вісті», 29 травня 1952 р.). Тут була певна оптимізація ситуації та настроїв в Україні, але саме настановлення на внутрішні сили українського народу і резерви органічного розвитку українського суспільства — слушне й виправдане.

Як одне з найважливіших завдань І. Багряний завжди висував: «Об'єднати всю різномовну і різнорідну масу населення України в єдину українську цілість». (Чи не це завдання стоїть і сьгодні в нашій державі як першорядне і чи не прислухатися б нам у суперечках навколо мови та національної ідентичності тощо до прозірливих думок Багряного?) У зв'язку з цим поставала проблема міста. Ось що говорив він про це на III з'їзді УРДП: «Проблема міста — це проблема панування в Україні. Радянська і взагалі російська політика спрямована на роз'єднання українського робітництва й селянства, на відчахнення міста з національного українського комплексу й радикальне його зросійщення». На думку Івана Багряного, «робили це не тільки більшовики та інші російські імперіалісти. Цьому в великій мірі сприяли й сприяють прибічники різних расистських теорій, допомагаючи своїм крайнім зоологічним шовінізмом та нетерпимістю саме більшовикам роз'єднувати той український національний комплекс, допомагаючи більшовикам опанувати місто, віддавши його згори Москві, а собі залишивши прекрасний, ідилічний (в їхній уяві) грінченківський хутір». Ця теза — складник постійної боротьби І. Багряного з українським шовінізмом та його політичними модифікаціями в еміграційних колах.

І він робить висновок: «Ми мусимо протиставити російській політиці, як також і політиці рідних українських недорік, політиці роз'єднання — політику зв'язування, об'єднання, злиття в єдину цілість, бо ця єдність всіх елементів українського суспільства нам потрібна конче, як найважливіша передумова в боротьбі з могутнім ворогом. Щоб об'єднати всі соціальні й національні елементи українського народу в єдину націю, щоб щільно поєднати місто з селом, мусимо написати на своєму щиті великий девіз не расового, а територіального патріотизму». (Знов-таки: те, що Багряний висував майже півстоліття тому гіпотетично, сьгодні постало перед Українською Державою як першочергова потреба!)

З чого ж може впливати такий патріотизм? З реальних життєвих інтересів українського народу. На думку І. Багряного, хоч українські трудові маси «становлять собою ґрунт, абсолютно не сприйнятливий для ідеології вузьконаціоналістичного розуміння», вони «абсолютно сприйнятливі для ідеї української держави». Для того, каже Багряний, є

передумова, «сильніша за сумнівну «расовість», за «націоналізм» чи «шовінізм». Це — риса, «властива однаково місту й селу і яка їх єднає, визначаючи По-справжньому національну приналежність як зросійщених робітників, так і байдужих до «націоналізму» українських селян..., так і всіх засимільованих, врослих в український ґрунт, в українське виробництво, в український виробничий процес росіян, жидів, греків та інших. Риса ця — єдність, спільність соціальних і політичних інтересів, нерозривно зв'язаних з територіально-державними інтересами України, що в сукупності й творять нині національні інтереси цих людей. Це могутніша підойма, ніж шовінізм».

У цьому зв'язку розглядав Іван Багряний і питання про національне самовизначення робітництва України. «Найбільше, як відомо, зросійщене робітництво нашого Донбасу, Одеси, Харкова, бо більшовики саме там не пошкодували своїх сил і хисту, — писав він. — Але помиляється той, хто думає, що цей робітник з ентузіазмом голодує і терпить злидні в ім'я химерної «величі російського народу». Заперечуючи гасло «пролетаріат не має вітчизни», І. Багряний каже, що для робітництва України «найкращою вітчизною буде та державно-політична формація, яка найкраще забезпечить його життєві, соціальні й політичні інтереси на даній території. А такою формацією вже не може бути чужа йому територіально й ворожа своєю політично-комуністичною практикою Росія, якщо тієї Росії не нав'яжуть йому самі ж українці своєю дикою політикою, ворожою до всього «неукраїнського» за мовою елементу в Україні».

Як робітництво, так само й усе населення «за самостійну Україну буде боротися, але лише за таку, в яку віритиме, що в ній йому буде вільніше й краще жити. Бо це населення бачило вже кілька «Україн», в тім числі «Україну» Микити Хрушова й Еріха Коха».

Тут І. Багряний робить дуже цікаве узагальнення. «Характерною рисою всього населення України, — стверджує він, — є колосальна, затаєна, але непримиренна ненависть до більшовицького тоталітарного режиму, з одного боку, й до фашизму у всіх його проявах, навіть у самій пам'яті — з другого. Також друга характерна риса населення України, що частково витікає з першої, — це відсутність національного ненависництва такої міри, як того хотіли б деякі українські апостоли ненависництва й ксенофобії. І тут деякі політики, що будують свою політичну стратегію на зоологічному шовінізмі, можуть дуже «сісти маком».

Щодо останньої тези — спробуймо уявити собі, якої інтелектуальної незалежності і громадянської мужності треба було, щоб кидати її в оточення, де ще намагалися задавати тон, а почасти й командували речники «інтегрального націоналізму». Їм Багряний послідовно протиставляв ідею демократії: «Ставимо акцент на демократії». Саме в демократичній революції він вбачав найдодільніший шлях розвитку України. «Що значить спрямувати в русло історичної доцільності? А це значить, щоб демократична революція в СРСР для нас, для українського народу завершилася національним і соціальним розкріпаченням. Щоб новий соціально-економічний і політичний правопорядок був правопорядком, при якому в основу основ було б покладено інтереси абсолютної більшості нації — українських робітників і селян та української трудової інтелігенції і ті інтереси забезпечено. Інтереси українського народу. А ті інтереси: Влада! Земля! Заводи, фабрики і всі блага! І свобода. Свобода порядкувати на своїй землі в своїх інтересах».

Це сказано в 1948 році. Майже півстоліття тому. Майже півстоліття тому були виголошені та розвинуті й інші думки, які я почасти виклав вище і які становили основу цілісної політичної концепції Івана Багряного. Тоді, здавалося б, мало було підстав для такого оптимізму (хоч і драматичного) щодо майбутньої долі України. Але знання українського життя, органічний заряд національної енергії і віра в творчий потенціал українського народу надали політичному мисленню Багряного тієї провісницької прозорливості, яка мала б вразити сучасного уважного читача. Адже — попри деякий теоретичний еkleктизм та інерцію народницько-соціал-революціоністської (а почасти й укапістської) фразеології, попри деякий анахронізм

політичної риторики — багато його провіщень справдилося, а чимало його принципових положень зберігають і сьогодні свою вагу та актуальність.

Тим парадоксальнішим є той факт, що здобутки політичної думки Івана Багряного не були належною мірою запотребовані ні в минулому, в діаспорі, ані досі, в незалежній Україні. Прикро дивитися, тривожно бачити, як і сьогодні національно-демократичні сили роблять помилки, які вже губили Україну і від яких ще півстоліття тому застерігав Іван Багряний: відкрив національно-політичних завдань від соціально-економічних, в результаті чого ініціативу захисту життєвих інтересів трудящих перехопили необільшовики (щоправда, лише на рівні облудних гасел і мітингової гри, але це дуже небезпечна гра); недостатність державницького, інтегруючого розуміння політичної нації замість етнічного; поверховий, незграбно-емоційний підхід до мовного питання, який дає можливість ворогам української незалежності використовувати його для розколу українського суспільства, та ін.

Якщо ми й сьогодні ще не можемо освоїти ідейну спадщину Багряного, то що ж дивуватися з того, що в ті далекі часи в різнохарактерному і трагічному еміграційному середовищі йому довелося зазнавати нападок (а часом і психологічного терору) з боку найрадикальніших націоналістичних груп. Особливий гнів викликала його принципова політична теза про те, що в будівництві незалежної України свою роль відіграють ті професійні кадри, які формуються в УРСР у надрах партії та комсомолу, — та частина з них, яка не байдужа до долі України, не позбавлена національного кореня. Чого тільки не довелося вислухати Іванові Багряному за ці погляди... «Били нам вікна, називали чоловіка комуністом, бо ж він заявив в «Українських вістях», що наші кадри там і в комсомолі, і в партії», — згадувала дружина.

А ось характерний епізод з гуморески-спогаду Анатолія Гака (Мартина Задеки) «Праця в «Українських вістях»:

«Одного дня на території нашої діпідержави розляглася голосна козацька пісня. Здавалося, цілий полк співає:

Засвистали козаченьки

В похід з полуночі...

Ми, працівники «Українських вістей», дуже були пораділи. Думали: генерал Омелянович-Павленко, що був нашим приятелем, вирушає із своїми козаками походом на червону Москву. І ті з нас, кому вже доводилося нюхати порох, забігалися були, щоб перемінити свої пера на шаблі та рушниці. Одначе даремні були наші радощі. Незабаром з'ясувалося, що тієї козацької пісні співали не козаки генерала Омеляновича-Павленка, — співало її «блискуче відокремлення». І «засвистало» воно «в похід з полуночі» не з метою йти походом на Москву, а лише тому, що надумало повоювати з редакцією «Українських вістей».

Початком наступу на нас стала холодна війна. Яких тільки напастей ми не зазнали.

Трохи чи не щодня над нашою газетою запроваджувано цензуру.

Трохи чи не щодня на нас писано доноси до УНРА—ІРО.

Трохи чи не щодня нам погрожувано депортацією за межі Новоульвівської діпідержави.

А що виробляли з нами «художники блискучого відокремлення», то того, мабуть, не всяк може собі уявити. Озброївшись квачами, вони малювали з нас портрети таких більшовицьких чортів, побачивши яких, люди починали хреститися та читати «Воскресного Бога».

Але передбачення Багряного, вигрунтоване на розумінні особливостей українського радянського суспільства і на знанні про багатоманітність і навіть парадоксальність форм виявлення живучої національної стихії, великою мірою справдилося, і сьогодні багато хто і в Україні, і в діаспорі мусив би визнати йому рацію.

А втім ще й тоді, в ті далекі тепер роки, і значна частина громади, і найповажніші українські інтелектуали в діаспорі зуміли більш-менш об'єктивно оцінити коли не політичну позицію, то масштаб Івана Багряного як літературної постаті. Так Микола Шлемкевич, відомий філософ, політолог і есеїст, далекий своїм світоглядом і політичними переконаннями від Багряного, у своєму часописі «Листи до приятелів» опублікував у червні 1957 року статтю, присвячену двом далеко не схожим, але однаково важливим в українському житті постатям: Євгенові Маланюкові й Іванові Багряному. Він, зокрема, писав:

«Євген Маланюк — Іван Багряний це, можна сказати, сьогодні найбільш відомі наші письменники за межами України. Здавалося б: два світи! А все ж є в них деякі подібності, і то не тільки та, що 1957 року завдяки ювілею першого (60-річний ювілей Є. Маланюка. — І. Дз.) і успіху другого (обрання І. Багряного Головою Української Національної Ради (УНРади). — І. Дз.) увага суспільства причарована їхніми прізвищами. Життєва постава і дух обох письменників глибоко закорені в політичній проблематиці 20-го ст. З неї беруть вони вітхнення, тематику, образи.

Є різниці в життєвій поставі: Є. Маланюк не посягав на роль політичного провідника; він був і досі є ведений. Багряний став політичним провідником і визнаним авторитетом порівнюючи численної і дисциплінованої групи, і саме цього року дійшов однієї з найвизначніших почесностей, які є в розпорядженні нашого суспільства в вільному світі, — він обраний Головою УНРади.

Та це різниці особистої постави в житті, але не в сфері літератури-мистецтва, де їх справжня батьківщина і сила. Там оба є вірними резонаторами настроїв і духу своїх суспільств: Є. Маланюк націоналізму 20-х і 30-х років, І. Багряний покоління, що свій український патріотизм переживало в хвильовістському серпанкові, щоб аж у вільному світі влитися туди, куди логічно повинен був влитися той патріотизм, — в українське державництво. В цій сфері і в цьому розумінні вони оба ведені. Настрої і ідеї, що ними наповнені, іноді навіть переповнені їх твори, знайшли першу мову й яскраве оформлення в публіцистиці».

Згадка про публіцистику тут не випадкова. І для Маланюка, і особливо для Багряного вона була органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії. І навряд чи справедливий був Улас Самчук, коли дорікав Багряному, що той «розмінює на непотрібне» свій таланти. Громадянський темперамент Багряного не вмщався в річищі суто художньої творчості і проривався навіть у поезії та прозі — політичними деклараціями та політичною сатирою. (Згадаймо хоча б поетичний цикл «Кайнам, хамам і провокаторам, мертвим, живим і ще не народженим, в Україні і поза Україною сущим» — з характерним, так інтимно пережитим епіграфом з Олесея: «Свої серця нам виривали, чужі тесали нам хрести».) Зате й навпаки — в його публіцистиці на ідеологічні конструкції та логічні викладки лягає печать емоційності та поетичного візіонерства, не кажучи про стилістичну багатобарвність і часом «світіння» слова.

Якщо в останні роки читач в Україні, нарешті, дістав можливість прочитати деякі художні твори Івана Багряного — романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський», повість «Огненне коло» та деякі інші, то публіцистика його досі залишається маловідомою. Щоправда 1994 року видавництво «Смолоскип» випустило збірку матеріалів «з творчої спадщини письменника» — «Під знаком скорпіона», де є і окремі зразки його публіцистики. Але повне уявлення про неї дасть лише нинішнє видання — до речі, перше такого роду і для діаспори. Звичайно, можна було б сперечатися щодо доцільності передрукування в цьому виданні всіх (або майже всіх)

публіцистичних текстів і виступів Багряного: тут неминучі повторення, домішуються поточні газетні нотатки інформативного характеру, але це, зрештою, справа видавців, і можна зрозуміти їх: що стосується спадщини Багряного і пам'яті про нього, тут кожна подробиця дорога.

Загалом же публіцистичний доробок Івана Багряного, являє надзвичайний інтерес і, як уже говорилося, багато в чому повчальний і не втратив своєї актуальності. Не всі, певно, погодяться з поглядами автора (та в цьому й немає доконечної потреби), але, поза сумнівом, кожному можуть дати неабиякий імпульс для роздумів, для порівняння двох уже досить віддалених один від одного періодів нашої та світової історії і висновків про минуле і стале в ній, про динаміку суспільно-політичних процесів та критерії їх оцінки, про пошукування інтелектуального «ключа» до них.

Зокрема тим читачам в Україні, тій частині молоді, в ув'язненні якої, через необізнаність, уся ідеологія українського національно-визвольного руху зводиться до праць Д. Донцова та його прихильників і послідовників, не зайве буде ознайомитися і з іншими концепціями.

Водночас публіцистика Івана Багряного є квінтесенцією національної гідності і суверенності, обстоюванням повноти національного буття. Вона подає приклад послідовного, безкомпромісного і аргументованого викриття російського великодержавного шовінізму — як у його популярно-вульгарних формах, так і в «прогресистських» та «інтелектуалістських». У нього була та швидка і непомильна реакція на імперіалістичний подразник, якої так бракує нинішній нашій публіцистиці...

В силове поле політичної думки Багряного входив і широкий спектр фактів та процесів світового політичного життя. Уважно аналізував він, зокрема, і еволюцію світового комуністичного руху, зробивши і тут сміливий прогноз щодо майбутнього переродження комуністичного Китаю, який у той час здавався незламною фортецею крайньо ортодоксального комунізму (стаття «Коли постаріє Китай...»).

Соціалізм, комуністичну ідеологію Іван Багряний знав не збоку, як щось чуже й далеке, — він внутрішньо пережив її, вижив, відродився з неї, очистився — тому судив про неї глибше, точніше й справедливше, ніж інші, від початку до неї далекі; тому бачив її «зсередини»; тому міг давати прогнози, що справджувалися. А його викриттям додавав сили гнів за спаплюжені надії мільйонів, які були повірили фальшивим богам, гнів і біль за знищене українське відродження.

У згаданому памфлеті «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» Іван Багряний писав:

«Я вернусь до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як і гітлерівська. Коли НКВС піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне, як щез фашизм німецький.

Коли нам, українському народові, буде повернено право на свободу і незалежність в ім'я християнської правди і справедливості».

Сьогодні Іван Багряний вертається в Україну. Сьогодні Україна його вшановує. І стверджуються горді слова Багряного, викарбувані на його могилі:

Ми є. Були. І будем Ми!

Й Вітчизна наша з нами.

